

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE VE MİTOLOJİK BAĞLAMDA ÜZÜMÜN YERİ

The Place of Grape in Turkish Folk Culture and in Context of Mythology

Yrd. Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK*

ÖZET

Tarih öncesi çağlardan beri yetiştirilen üzüm, Türk halk kültüründe beslenme ihtiyacını karşılayan önemli bir sağlık kaynağı olmasının yanı sıra sözlü kültür geleneği içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Halk edebiyatında, türkü, bilmece, atasözü, deyim, masal ve efsanelere konu olan üzüm, folklorumuzda da evlat sahibi olma, evlenme ve düğün âdetleri, bâde içme, saç geleneği, halk inanışları ve halk hekimliğinde hem şifa verici hem de sembolik değerleriyle kullanılmıştır.

Şarabın hammaddesi olan üzümün, mitolojide tanrıların içkisi olarak kabul edilmesine ve Tevrat, İncil ve Zebur'da şaraptan kutsal içki olarak bahsedilmesine bağlı olarak yapılan araştırmalarda üzümün Türk kültür ve mitolojisinde; güzellik, bereket, kan, can, aşk ve sağlığın sembolü olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Mitoloji, kültür, halk hekimliği, rüya, inanış, üzüm.

ABSTRACT

The grape grown since the pre-historic eras has a distinct part within the verbal cultural tradition as well as being an important health source meeting the nutrition need in Turkish folk culture. The grape that was the theme of folk songs, riddles, proverbs, idioms, tales and legends in folk literature was also used with its both curing and symbolic meanings in having a child, marriage and wedding customs, drinking wine, dowry tradition, folk beliefs and folk medicine in our folklore.

In the researches carried out depending on the fact that the grape, raw material of wine, is accepted as the drink of the Gods in mythology and it is mentioned in Torah, Bible and the Psalms of David as the sacred drink, it was determined that in Turkish culture and mythology, the grape is the symbol of beauty, fertility, blood, soul, love and health.

Key Words

Mythology, culture, folk medicine, dream, belief, grape.

Tarih öncesi çağlardan beri yetiştirilen üzüm, Türk halk kültüründe gerçek ve sembolik anlamlarıyla önemli bir yere sahiptir. Tatlı ve sulu taneli salkımlardan oluşan meyvenin bitkisi asma, içkisi de şaraptır. Üzüm denilince aklımıza üzümünden yapılan şarap, pekmez, orcık, pestil, bulamaç, sirke, vs. gelir. Üzüm, peynir, ekmele ile birlikte yaz günlerinin en güzel yemeği olarak da yer alır sofralarımızda... Özellikle, iftar zamanlarında halkın, peygamberimizin kişiye afiyet ve sıhhat verdiğini tavsiye etmesi üzerine (http://www.asyanur.8m.net/bunlari/peygamberimizin_tavsiyeleri.htm) üzüm, hurma ve zeytin ile oruç açması, bu şekilde Allah'a şükür etmesi bir âdet olmuştur.

Ülkemizin hemen hemen bütün illerinde yetişen üzümün en meşhur olduğu yöreler; Aydın, Denizli, Elazığ, Erzincan, Gaziantep, İzmir, Manisa ve Tekirdağ'dır. Üzümün çeşitleri de sofralık, kurutmalık ve şaraplık olmak üzere oldukça çoktur. Sadece Elazığ yöresinde bilinen çeşitleri; "boğazkere (hakiki şaraplık üzüm, siyah renklidir), öküz gözü, (fındık büyüklüğünde, siyah renkli ve oldukça şirindir), şintil üzümü (öküz gözü büyüklüğünde biraz ekşimsi ve suludur), tenhebi, siyah ağmıker, geçemcek, siyah kurutma, kırmızı üzüm, şirfoni, beyaz üzüm ve kokulu üzüm" olmak üzere on bir çeşittir. (Şenocak 2002: 396).

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, esenocak@firat.edu.tr

Divan şiirine de konu olan üzüm, daha çok beyitlerde; âb-ı engür (üzüm suyu), asir/usâre (üzümün sıkılmışı), bintü'l-ineb (şarap, üzümün kızı), duhter-i rez (üzümün kızı) diye geçer ve mecâz-ı mürsel yoluyla, kelime oyunları ile şarap, içki anlamında kullanılır. Şarap, şairin vazgeçilmezidir. Şair için anne sütü kıymetinde olan şarap, tasavvuf ehlinin de ruh coşkuluğu için kullandığı bir vâsıtaadır. (Pala 1995: 68).

Divanların her sayfası şarap mazmunu ile doludur. Hatta Necâtî, şarabı üzüm suyu olduğu için içtiğini söyler:

“Ben üzümün suyunu severim softânesin

Zirâ kimi kızını sever kimi anesin.” (Onay 1992: 386).

Şeyhî de bir beytinde, şekeri ve tahammürünün fazlalığından dolayı kanı kaynatarak, unna şarabı ister:

“Sâkî sunuver şarâb-ı unna

Kim kaynadı kan dem-i mebden.” (Onay 1992: 388).

Halk edebiyatının hemen hemen bütün türlerinde üzümü çeşitli özellikleriyle buluruz. Üzüm; destan, masal, halk hikâyesi ve efsane gibi anlatmaya dayanan türlerin dışında atasözlerine, bilmecelelere, mânilere, ninnilere, türkülerine, vs. de konu olmuştur.

Elazığ yöresinde, üzüm kelimesinin geçtiği mâni dörtlüklerinden oluşan “tevek türküsü” halk arasında çok sevilerek söylenmektedir. Türküdeki “üzüm kara” kelimesiyle cinas yapılmış ve hem tevekteki kara üzüm salkımları, hem de üzüm/yüzüm kara anlamıyla, sevilen bir kişinin yanına eli boş gitmenin utancı ifade edilmiştir:

“Tevekte üzüm kara,
Salkımı düzüm kara
İstedim yanan gelem
Elim boş üzüm kara.

Tevekte kara üzüm
Salkımı düzüm düzüm

Keşke görmez olaydım
Kör olsun iki gözüm.” (Memişoğlu 1995: 204).

Bunun dışında, genç kızların huy ve yüz güzelliğine, yine üzümün rengi ve tadıyla teşbihde bulunulduğunu görürüz:

“Ak üzüm asmasıyım,
Fabrika basmasıyım;
Bana doktor ne lazım,
Ben sevda hastasıyım.” (Tekirdağ)

(Elçin 1990: 21).

Aşağıdaki mânide ise üzümün kara rengi, “yas alâmeti” olarak değerlendirilirken, “çekirdeksiz pek hasta” ifadesiyle halkın, kurutulmuş çekirdekli kara üzümün hastalıklara şifa olduğunu bilmesine değinilmiştir. Dörtlükte ayrıca kireçlenmiş evin temizlik ve sağlık açısından önemi vurgulanmıştır:

“Siyah üzüm yasta,
Çekirdeksiz pek hasta,
Göktaş kükürt kâr etmez
Kireç hepsinden usta.” (Manisa)

(Elçin 1990: 156).

Üzüm kelimesi halk arasında “üzüm, iki gözüm” deyişiyle sıkça kullanılır. Ninnilerde ise daha çok şekli ve renginden dolayı çocuğun gözlerine benzetilir:

“Dandini kızım dandini
Medreseler kandili
Ağzı da Hakk'ın helvası
Burnu Kâbe hurması
Gözleri üzüm tanesi
Alın Bulgar yaylası.” (Elçin 1999:

349).

Türkülerimizde kara renkli üzümün her zaman ayrı bir yeri vardır. Esmer sevgililerin güzelliğinin dile getirildiği “kara üzüm habbesi” adlı türkü, halk arasında beğeniyle çalınmış söylenmektedir.

Bazen de şiirlerimizde yer alır üzüm salkımları... Haldun Hakman, “Üzüm Yerine Bağcıyı Dövdü Sevgililer” adlı şiirinde (<http://www.HaldunHakman.htm>), üzüm kelimesini “koruk tadında bir ya-

şamın”, “üzüm şırası gibi gözyaşlarının” ya da “yıllanmış şarap gibi gönüllerin” ifadesi olarak kullanırken, âdeta bağ mevsimini yaşatır okuyanlara...

Cevabı üzüm olan bilmecelerimizin sayısı da oldukça fazladır:

“Anası var Yaylam Meylâm
Babası var Eğrim Büğrüm
Kızı var âlemden güzel
Oğlu var sohbet gezer.” (Başgöz - Tietze 1999: 685).

Bilmecenin cevabı; asmanın yaprağı, kökü, üzüm ve şarap olmak üzere dört kelimeliktir. Bilmecede, halkın toplum anlayışının bir ifadesi olarak, teşbih sanatıyla içki içip sarhoş olmanın erkek çocuğuna, güzelliğin genç kıza yakıştırıldığını görüyoruz. Üzüm, dişil bir imgedir. Bu yüzden de bilmecenin cevabında üzüm, güzellik, doğurganlık, çoğalma özellikleriyle dişil, üzüm suyunun şarap olmasıyla da eril özelliğe dönüşümü vurgulanmıştır. Asma yaprakları ve kökleri ise uzun bir ömre, bir anne gibi koruyuculuğa işaret etmektedir.

“Bak bir sürü çocuk var
Peşlerinde kuyruk var.” (Tezel 2000: 45)

ve
“Dal ucunda sulu sepken” (Tezel 2000: 45)

şeklindeki bilmecelerde, üzüm salkımı söz konusu edilmiştir.

Üzüm ile ilgili olarak verdiğimiz manzum türler ile ilgili örneklerden sonra asıl konumuz olan, folklor ve halk edebiyatında üzümün yeri ve mitolojik bağlamda incelenmesine geçmek istiyoruz:

1. Evlat Sahibi Olmada Üzüm:

Halk arasında çocuk sahibi olmak için çeşitli kocakarı ilaçları hazırlanmaktadır. Bunlardan birisi; sarımsak, karabiber, katran, tavşan yağı, kuru üzüm, zeytin çekirdeği, raki, çam sakızı, yumurta, kertenkele vb. gibi maddelelerin tek başlarına veya birlikte ezilerek

bele sarılması şeklindedir. (<http://www.annemiz.biz/haber/haberdtl.php?hid=84>) Türk kültüründe evlat sahibi olma, özellikle de soyun devamı açısından erkek çocuğa verilen önem, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde açık bir şekilde görülmektedir. Günümüzde, yine halkın, tabiatın olağanüstü gücünden yararlanarak bu konuya çözüm aradığını, üzümün de kullanılan halk ilaçları içerisinde yer aldığını söyleyebiliriz.

2. Evlenme ve Düğün Âdetlerinde Üzüm: Hayatın geçiş aşamalarından birisi olan evlenme âdetlerinde, üzümün saç geleneğinde ve şah bezemede karşımıza çıktığını görüyoruz.

a. Saçı Geleneğinde: Saçı geleneği (saçı saçma), Türk halkının düğünlerde hâla uygulamaya devam ettiği hâkim unsurlardan biridir. Düğün günü gelin oğlan evine varınca gelinin başına para, elma, şeker, üzüm, çerez, susam, darı, buğday gibi şeyler saçılır. (Akçiçek 1997: 103). “Tunceli ve Bingöl çevresinde yaylayan Şavaklar arasında da elma, kuru üzüm, şeker serpilir.” (Akçiçek 1997: 103). Burada gelinin başına saçılan kuru üzüm; bolluk ve bereketin sembolüdür.

b. Şah Bezemede: Bu gelenek, daha çok Azerbaycan ve Kars yöresinde görülmektedir. Düğün alayının önünde taşınacak olan yedi veya dokuz dallı ağaç; üç, yedi, veya dokuz türde kırk adet meyve ve şeker ile süslenir. Üç, yedi, dokuz tür meyvenin içerisinde üzüm de yer almaktadır (Çetinkaya 1982: 88). Üzüm salkımlarının sembolik anlamda aileyi, bölünmezliği ve bereketi temsil ettiğini söyleyebiliriz.

3. Mitolojik Anlamda Üzüm:

Üzüm, anlatmaya dayalı türlerde olsun, günlük yaşantımızda olsun mucizeler yaratan bir meyvedir. Arkeolojik bulgulara göre üzümün vatani Anadolu'dur. Çünkü bu bulgular İ. Ö. 4000-3500 yıllarına kadar uzanır. Ayrıca Anadolu tarihinde Hititlerden bu yana

üzümün kutsanmadığı bir uygarlık yoktur. (<http://www.istanbullife.com.tr/dergi/00134/>)

Bir Gaziantep efsanesine göre, kadının çocuğu hastalanır. Zamanın bütün hekimlerine başvurur, çare bulamaz. İçlerinden biri vahşi ve evcil hayvanların sütlerinin karışımını içirmesini söyler. Kadın dağ dağ, diyar diyar gezer ve süt karışımını getirir ama geç kalmıştır. Çocuğunu kaybeden kadın getirdiği süt karışımını bahçesine döker. Bahar vakti ekinlikten, şimdiye kadar görmediği bir bitki çıkar. Kadın bu fidana oğlunun hatırası olarak bakıp, onu büyütür. Birkaç yıl sonra bitki kol atar, meyve verir. Kadın tadına bakar ve çok beğenir. Bir kısmının suyunu çıkarır, şişelere koyup tavan arasına kaldırır. Birkaç yıl sonra tavan arasına çıktığında unuttuğu şişeler gözüne takılır ve onu içince neşelenip oynar, nara atıp şarkı söyler. Sesi duyan eşi, komşuları da şişedeki kalmış üzüm şirasından içip aynı şekilde davranırlar. (<http://www.istanbullife.com.tr/dergi/00134/>)

Efsanede iki şey dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki; çaresiz bir derde yakalanan çocuğun vahşi ve evcil hayvanların sütünü içerek iyileşeceği. Diğeri ise olağanüstü özelliğe sahip olan süt karışımının döküldüğü topraktan, üzüm asmasının oluşmasıdır. Halk arasında, üzümün mitolojik bir temele bağlı olarak yetişmesi, pek çok derde şifa olduğu düşüncesini de uzun tecrübeler sonucu hafızalarına yerleştirmiştir.

Mitolojide tanrıların içkisi olarak kabul edilen şarap, Tevrat, İncil ve Zebur'da kutsal içki olarak anılır. Şarabın ilk ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli efsaneler, geçmişten günümüze kadar anlatılagelmıştır. Anadolu'da anlatılan en yaygın efsane şöyledir:

Nuh peygamber bir gün Ağrı Dağı'nın eteklerinde dolaşırken son derece neşeli bir keçi görür. Keyifle hopla-

yıp zıplayan keçinin neşesinin kaynağını merak eden Nuh peygamber, keçiyi takip eder ve keçinin iri taneli bir meyveyi yediğini görür. Bu meyveyi çok beğenen peygamber üzüm suyunun tiryakisi olur. Nuh'un keyfini fark eden şeytan, onu kıskanarak yakıcı nefesiyle asmaları kurutur. Ancak, Nuh bu duruma çok üzülüp kederlenince şeytan merhamete gelerek, asmayı kurtarmak için yedi hayvanın kanıyla sulanması gerektiğini söyler. Nuh, onun dediği gibi aslan, kaplan, ayı, köpek, horoz, tilki ve saksagandan oluşan yedi hayvanın kanı ile asmayı sular ve asma yeniden canlanır.

İşte bu yüzden o günden beri üzümün suyundan ya da bu meyveden üretilen içkiyi içenler, ya aslan gibi cesur, ya kaplan gibi yırtıcı, ya ayı gibi kuvvetli, ya köpek kadar kavgacı, ya horoz gibi gürültücü, ya tilki gibi kurnaz, ya da saksagan gibi geveze olurlar. (<http://www.hayyam.com/notlar/birefsane.html>)

Mitolojiler bilindiği gibi efsanelerden oluşmuştur. Kuruyan üzüm asmasının, yedi hayvanın kanı ile sulandığında canlanması mitolojik bir unsurdur. Belki de, bu yeniden canlanmanın kökeninde, Ana Tanrıça ile ilgili olarak anlatılan efsane vardır.

Ana Tanrıça, Attis adlı bir delikanlıya tutkundur. Evleneceği gün, düğün yerinde onu çıldırtarak, kendini hadım ettirmesini sağlar. Attis, kendi kestiği hayalarından çıkan kanla toprağı sular, bitkilerin fişırmasına yol açar ve bir çam ağacına dönüşür (Kara 1992: 20).

Efsaneden de anlaşıldığı gibi kan; canlılığın ve bereketin sembolüdür. Fabre, ateş ve hava ikilisinin erkeği, su ve toprağın dişil öğeleri temsil ettiğini söyler (Bachelard 1999: 61). Efsanede erkeğin kanı ile tabiatın canlanması dikkate değerdir. Ateş bizi aydınlatır, ısıtır, arındırıcıdır, kanda insanı var eden dirimcil ateş bulunur (Bachelard 1999: 115-119). Dolayısıyla ateş, ışığın, alevin, ısının, ili-

ğın, canın ifadesidir ki kan ile canlanma arasında da bu anlamda bağlantı kurabiliriz. “Ateş, bütün ilişkilerde dölleyici erkek bir unsurdur.” (Şahin 2006: 77). Yedi hayvanın kanı ile yeniden yeşeren asma bitkisinin meyveleri, üzümden şaraba dönüştüğünde kan renginden ve yakıcılığından dolayı ateş özelliğini kazanır. Ateşin etkisi ile hareketlenerek süper egosuna yenik düşen insan, arzularının, duyularının önünü alamaz ve her şeyde sınırsız/aşırılığa doğru koşar. Şarabın etkisiyle kişilerin geveze, inatçı, kavgacı vb. vasıflar kazanması bunun en belirgin özelliğidir.

Efsanenin devamında şarap içen kişilerin ruhsal durumlarındaki çeşitliliğin, gerek sayı, gerekse aslan, kaplan, ayı, köpek, horoz, tilki ve saksağan adlı hayvanlarla sembolleştirilmesi, bir başka mitolojik unsurdur. “**Yedi, Yarattılış Sayısı**” adlı incelemenin yazarı Desmond Varley, ay altı dünyadaki her şeyi 7’ye indirgemeye çalışmıştır. 7, 4 elementi kuşatan ve duyuşal güçlere karşılık gelen maddi dörtlemeye (hava=zekâ, ateş=istenç, su=duygular, toprak=ahlak) birlikte yaratıcı ilkelerin üçlüğünü (aktif zekâ, pasif bilinçaltı ve işbirliğinin düzenleyici gücü) içerir.” (Schimmel 1998: 140). Ayıca Hayat Ağacı’nın da yedi dalı temsil edilmesi, her dalında yedi yaprağın olması konu ile ilgilidir (Schimmel 1998: 143). Bu açıklamalardan yola çıkarak, yedi sayısının ve anâsır-ı erbaanın, hem içki içen kişilerin ruhsal durumlarındaki çeşitlenmelerle hem de hayat ağacının yedi dalı gibi, yedi çeşit hayvanın kanının canlanma ifadesi ile bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Burada dikatimizi çeken bir diğer özellik de cami, hamam vs. gibi yapıların temelinde “kan akıtma”, “kurban verme” ile ilgilidir. Bu şekilde halkımız, uğursuzlukların, felâketlerin, can alınmasının önleneneğine inanmaktadır.

Bir başka efsanede üzüm, veli Ham-

za Baba’nın kerametleri içinde yer alır. Sultan II. Murad’a, Hamza Baba adında birinin, bir başkasının arazisi içindeki 5-10 metre karelik yeri ekip biçtiği, arazinin küçük olmasına rağmen çok fazla ürün elde ettiğini haber verilir. Aylardan şubat ya da mart aylarıdır. Sultan Murad’ın emri üzerine zaptiyeler, konuyu araştırmak için araziye gelirler ve Hamza Baba’yı bağ çubuğu dikerken bulurlar. Hamza Baba, kendisini yakalayacakları sırada onlara, padişahın yanına eli boş gidilemeyeceğini, biraz beklemelerini söyler. Birkaç dakika önce dikilen çubukların, hemen ardından üzüm verdiği gören zaptiyeler, Hamza Baba’nın kerametine inanırlar. (<http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih-tr.asp?belgeno=6513>)

Bu efsanede geçen üzüm motifi bereketin sembolüdür. Benzer unsur, masallarımızda da *D 981. Sihirli meyve* ve *D 981.8. Sihirli üzüm* motifleriyle karşımıza çıkar. “Hz. Hızır ve Üç Kardeş” masalında, tıpkı Hamza Baba menkıbesinde olduğu gibi Hz. Hızır tarafından dikilen çubuk göğerip, bir salkım üzüm verir. Ayrıca üzümde ne kadar yenirse yensin, tanelerinde eksilme olmaz (Bakırcı 2000: 277-280).

“Konusan Bebek” masalında da gelinine göz diken baba, oğlundan bütün köy halkının yediği hâlde hiç bitmeyeceği bir salkım üzüm ister. Oğlanın eşi, peri kızı olduğu için bu isteği gerçekleştirir ve üzüm salkımından yenildikçe, yenilenir (Bakırcı 2000: 261-263). Aynı masal, Çukurova yöresinde “Kurbağa ile Padişahın Oğlu” adı ile de bilinir. Burada da padişahın isteği üzerine oğlan, gölden üzüm getirir ve bu üzümü bütün şehir halkı yediği hâlde asla eksilmez (Şimşek 2001: 77-80). Masal metinlerinde görülen “tükenmeyen üzüm” motifi, milli şuur bilincinin, bölünmezliğin, çoğalmanın, bütünlük ve bereketin sembolüdür.

Burada üzümün sembolik anlamı-

nın yanı sıra, Çukurova yöresinde yetiştirilen mor-siyah renkli, yediveren üzümünün bir taraftan çiçek verirken diğer taraftan üzüm vermesi hâdisesinin, kaynak şahıs tarafından masal metinlerine yansıtıldığını düşünebiliriz.

Hız. Âdem'in kurtuluş ve saadetinin bozulmasına sebep olan yasak meyve konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar bu meyvenin buğday, incir, İbnü Mesut ise asma, üzüm ağacı olduğunu rivayet etmiştir. (<http://www.biriz.biz/mahrem/cns32.htm>)

Yaratılış Destanı'nda da beş dallı ağacın yalnız birine dokunulabiliyordu. Bu yönüyle konu bakımından aralarında bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz.

Sihirli üzüm motifini, "Korku Bilmez" masalında da, şekil değiştirme özelliği ile görüyoruz. Buna göre; "Peri kızlarının verdiği üzümü yiyen padişahın kızı önce eşek, daha sonra ise tekrar üzümü yediğinde insan olur." (Alptekin 2002: 131).

"İbrahim'in Üç Köpeği" adlı masalda ise *F 813.2. Olağanüstü üzüm* motifi karşımıza çıkar. Oğlan, kız kardeşini devin elinden kurtarmak için ulaşılmaz ve tehlikeli bir dağın başına çıkıp, ne elin ne ayağın yetiştiği yüksek üzüm ağaçlarından bir salkım üzüm almaya gider (Önay 1995: 477-484). Üzüm dallarının yüksekte olmasında Tanrı'ya yakın olma, arzuların gerçekleşmesi dileği, tehlikelerden korunma ihtiyacı vardır.

Üzümün, özellikle kara üzümün kan ve can verici özelliğine de masallarda değinilir. "Kara Hasanla Dev" adlı masalda dev, yakaladığı Kara Hasan'ı karısına vererek onu kırk gün kara üzümle beslemesini söyler ki kurbanı yesinler (Yardımcı 1996: 231). Masalda üzümün kan yapıcı, şişmanlatıcı özelliğinden bahsedilmektedir. Böylece yenilecek kurban daha lezzetli ve doyurucu olacaktır.

Üzüm ayrıca; vişne, ahududu, çilek, elma, armut, şeftali ve incir gibi bir aşk

meyvesi olarak mitolojide önemli bir yere sahiptir. Mezopotamya'dan eski Hindistan ve Çin'e kadar söz konusu afrodizyak yiyeceklerle büyük önem verilirdi. Hatta aşk, şehvet ve cinsellik bu yiyeceklerle sembolize edilirdi.

(http://www.trensettermag.com/template.asp?baslik_id=141)

Diyebiliriz ki; üzüm, gerek mitolojik anlamda gerekse efsane, masal vb. gibi anlatmaya dayalı türlerde bereket, canlılık, tükenmezlik kaynağı ve aşkın sembolüdür.

4. Koruyucu Olarak (Nasihat Verme) Üzüm:

Atasözleri, geçmişten günümüze nasihat veren kısa ve özlü sözlerdir. Deyimler de yine yaşam süreci içinde birtakım konuları ifade için söylenmiş kalıplaşmış kelime gruplarıdır. Üzüm kelimesi, uzun tecrübelerin ürünü olan atasözlerinde, deyimlerde de karşımıza çıkar. Bazen "Üzümün çöpü var, armudun sapı var" diyerek, herkese bir kulp takıp evde kalan genç kızlar ifade edilirken, "Üzüm üzüm üzülme" (Doğan 1992: 390) deyimle çok fazla üzülmenin, acının çokluğunun tercümanı olur kelimelerde... Bazen de "Üzüm çekirdeğinden pekmez çıkartmak" (Gökçeoğlu 1997: 399) deyimle yetenekli, işini bilen kişiler anlatılmak istenir. "Çöpsüz üzüm" (Aksoy 1991: 643) deyimle de yakın hısımları bulunmayan eş anlamında kullanılır ve çokluk, bereket kavramlarından yoksunluk ifade edilir.

Geçimini bağımlılıkla sağlayan bir aile için üzümün önemi daha büyüktür. Öyle ki günlük hayattaki bu uğraşı, halk arasındaki sözlerle de gelecek nesillere, kısa ve öz bir şekilde yol göstericilik yapar. "Baba oğluna bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş" atasözleriyle, babanın evladı için yaptığı fedakârlıkları, emekleri, evladın nasıl ödediği anlatılır. Yine "Maksadı üzüm yemek değil bekçi dövmek" (Aksoy 1991:

884), “Üzümünü ye de bağına sorma”, “Üzüm için bağ duvarına yaslanmam”, “Üzümünü satmış küfesini devirmiş” atasözleri de yıllarca kabul görüp günümüze kadar yaşatılmıştır.

Hayatımızın her aşamasında farklı değerlerle, faydalarla karşımıza çıkan üzüm kelimesi, masallarımızda da değişik fonksiyonlar yüklenir. “Üzümçü” adlı masalda, üzümün fonksiyonu koruyuculuktur. Köyleri dolaşıp üzüm satarak geçimini sağlayan bir adam, yolda rastladığı köylüye verdiği her bir salkıma karşılık ondan bir öğüt alır. Böylece, yapacağı hatalardan sakınmış olur. (İpekçi 2003: 199-204). Aynı masal bir başka varyantta, “Akıl Satan Adam” adı ile geçer. Fakat bu masalda verilen öğüt bir maddenin lira karşılığındadır. (Şimşek 2001: 265-266). Bu farklılığın sebebi, geleneğe uygun bir şekilde masal anlatan kaynak şahsın, yaşadığı hayatın, bağcılık ile geçiminin, kültürünün vb. gibi izlerini masalına da yansıtmasıdır. Bilgi karşılığında üzümün verilmesi, ayrıca dikkat edilmesi gereken bir özelliktir. Burada, üzümün sağlık kaynağı ve şifa dağıtıcı özelliğinin, bilgisiyle değer kazanan insana eş değerde tutulduğu görülür.

5. Bâde İçmede Üzüm:

Bazı âşıklarımızın, bade içtikten sonra rüyalarında gördükleri sevgili ile evlenmeleri söz konusudur. XX. yy.da yaşayan âşıklarımızdan Âşık Pervanî ve Seyranî de üzüm yiyerek badeli âşık olanlar içerisinde yer almaktadır.

Âşık Pervanî, gördüğü rüyaların ilkinde, erenlerin başı Kutup Nebi'nin elinden üç üzüm tanesi alır fakat bunları yemeden, aşkına bade içeceği Nazlıhan adlı sevgiliye geri verir. Bu yüzden Pervanî, dünyada iken sevgilisine kavuşamayacağını anlar (Günay 1993: 140).

Seyranî de cami imamının hastalandığı bir gün, gündüz sanarak gecelerin cemaata namaz kıldırmaya gider. Kapısı açık olan cami içindeki nur yüzlü

kişilerle namaz kılan Seyranî, daha sonra dervişler tarafından mevsim kış olmasına rağmen Elbiz bağlarına götürülür. Orada üzüm yerler ve dağılırlar. Seyranî evine döndüğünde, gördüklerinin tesiriyle şiirler söylemeye başlar (Yüksel 1987: 10).

Burada iki özellik dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan birisi; Seyranî'nin kış mevsiminde, dervişlerle bağları dolaşıp üzüm yedikten sonra saz çalıp, türkü söylemeye başlamasıdır. Diğeri de; dervişler tarafından bağları seyran etmesi ve buna bağlı olarak Seyranî mahlasını almasıdır. Seyranî'nin mevsimsiz bir zamanda üzüm yemesi, olağanüstü bir özelliktir. “Ettiğini Bulur” masalında da yine olağanüstü üzüm motifini, “Kış mevsiminde, öldürülen adamın mezarında üzümün yetişmesi” (Alptekin 2002: 143) şeklinde görüyoruz.

Görüldüğü gibi, yukarıdaki örneklerimizde badenin yerini, üzüm tanesi ve üzüm bağları almıştır. Üzümün kış mevsiminde yetişmesiyle de; üzümün can verme, şifa olma, belli özellikler kazandırma vs. ile olağanüstü bir meyve olduğuna işaret edilmiştir.

6. Rüyada Üzüm:

Halkımızın rüyasında gördüğü sembolik işaretleri yorumlayarak, ona göre davranması, rüyaların halk inanışında önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Hz. Yusuf, Uluğ Türk, Türk kültür geleneğinde rüya tabirciliği yapan ünlü şahsiyetlerdir.

Rüyada üzüm görmek çeşitli kaynaklarda şu şekilde tâbir edilmiştir: Rüyada görülen yaş üzüm, en güzel rızaktır, topluca mala erişilmesine, siyah üzüm; sıkıntı, tasa ve hastalığa, beyaz üzüm; hayır ve şifaya işarettir. (<http://www.students.itu.edu.tr>)

Beher üzüm salkımları bin aşk derdine işaret olup, üzüm askıda ise şiddet ve korkuya, yerden üzüm alarak çekirdeğini çıkararak üzümünü yere atması;

kişinin karısıyla kavga etmesine, siyah üzüm geceye, beyaz üzüm gündüze işarettir. Kısaca; rüyada üzüm görmek; helâl yiyeceğe ve sevgiye, üzüm yemek şarap içmeye işarettir (Doğu ve Batı... 2000: 306).

Yine aynı kaynaktan rüyada üzüm sıkıldığını görmenin, kişinin ucuzluğa ve bolluğa kavuşması anlamına geldiği, mevsiminde gören fakir birinin zengin olacağına, bütün halkın üzüm sıkıldığı görülürse, o bölgedeki kıtlık ve kuraklığın bolluğa dönüşeceğine, tahılın bol olacağına, hastaların hastalıktan kurtulacağına, cezalıların ceza evinden çıkacağına, borçluların borcunu ödeyeceğine, bekâr genç kızın veya erkeğin evleneceğine yorumuştur (Doğu ve Batı... 2000: 307).

Bir başka kaynaktan diğerlerinden farklı olarak şu bilgiler verilir: Mevsiminde üzüm görmek çok hayırlıdır. Bir salkım yeşil üzüm yediğini gören, bir mal alacaktır. Bir salkım tatlı siyah üzüm ev eşyasıdır. Rüyasında üzümleri bir yere serip kurutan biri, yaşlılığında darlık çekmeyecek, hatta zengin olacaktır. (<http://www.turkyeri.com/ruya>)

Yalman'ın belirttiğine göre ise rüyada üzüm ve karpuz yemek, yağmur yağacağına işarettir (Yalman 2000: 63); yani bolluk ve bereketin sembolüdür.

Üzüm konusundaki rüya tabirleri incelendiğinde, üzümün renk ve üzüm sırası olarak değerlendirildiğini, mevsiminde görülürse iyi sayıldığını tespit ediyoruz. Buna göre; siyah rengin olumsuzluk, gece, karanlık, sıkıntı, tasa, göz yaşı ve hastalığa, beyaz ve yeşil rengin gündüz, aydınlık, hayır, şifa ve mala işaret olduğu belirtilir.

7. Halk Hekimliğinde Üzüm:

Üzüm, hem meyvesi, hem bitkisi hem de sırası ile şifa dağıtmaktadır.

Akçiçek'in verdiği bilgiye göre taze asma yaprakları haricen yara iyi edici ve çıban açıcı olarak kullanılmaktadır (Akçiçek 1997: 103).

Saçların gürleşip parlak olması için, üzüm asmasının suyu ile su karıştırılır ve saç bu karışımla yıkanır (Çorbacı 1998: 22).

Boğaz ağrısı için çekirdeksiz üzüm ve incir, badem yağıyla karıştırılarak her sabah yenir (Çorbacı 1998: 32).

Üzümün faydaları tıbbi olarak da kabul edilmiştir. Doç. Dr. Çelik, "...üzüm, güzellik iksiri, gerçek beyin besini ve zayıflama rejimlerinin ana ürünüdür." dedikten sonra şu şekilde faydalarını sıralar. (<http://www.gaziantepgazeteciler.org.tr/karauzum.htm>)

Aspirin gibi kanı sulandırır, koroner kalp hastalıklarına karşı korur.

Amino asitler, B vitaminleri (B1, B2), mineraller, potasyum, magnezyum ve demir içerdiği için bağışıklık sistemini kuvvetlendirir. Bünyesindeki asitler mideye zarar vermeden böbrek ve karaciğerin çalışmalarını hızlandırır, bu çalışmalarını destekler.

Yağların erimesine yardımcı olur.

Vücudu virüslere karşı dirençli hâle getirir.

Kabuk ve çekirdekleri bağırsak metabolizmasını hızlandırır.

Cildin taze ve temiz bir görünüm almasını sağlar.

Alerji ve kireçlenmelerde, iltihap oluşumunu engeller.

Üzüm, eskiden hekimler arasında, üzüm kürü ve çavuş üzümü denilen üzümle iyileştirme usülleri olarak kullanılırdı. Başlangıçta 250 gram, daha sonra miktarı yavaş yavaş arttırıp, sabah, öğle, akşam olmak üzere günde 3-4 kilo üzüm yemenin mide rahatsızlıklarına iyi geldiği belirtilmektedir. Üzümün ayrıca kansızlık, verem, böbrek taşı rahatsızlıklarına da şifa olduğu bilinmektedir (Hürriyet Gazetesi yay.: 107-108).

Konuyla ilgili olarak, ünlü masal araştırmacısı Stith Thompson'un **Motif Index of Folk Literature** isimli altı ciltlik eserinde şu motifler yer almaktadır:

D 981.8. Sihirli üzüm
D 1610.10.1. Konuşan üzüm
F 813.2. Olağanüstü üzüm
H 504.1.3. Üzümlerle canlı resim yapma imtihanı
J 871. Üzümlerle sarhoş etme ve aldatma

Netice itibarıyla, hayatımızın hemen hemen her aşamasında karşılaştığımız üzüme, Türk kültüründe mitolojik bir anlam verilmiştir. Üzüm, geçmişten günümüze kadar her safhada; güzelliğin, bereketin, aşkın ve sağlığın sembolü olarak yaşamaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, Ömer Asım (1991), *Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü I-II*, İstanbul.
- Alptekin, Ali Berat (2002), *Taşeli Masalları*, Ankara.
- Bachelard, Gaston (1999), *Ateşin Tin Çözümlemesi*, (Çev.: Nail Bezel), Ankara.
- Bakırcı, Nedim (2000), *Niğde Masalları*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- Başgöz, İlhan- Andreas Tietze (1999), *Türk Halkının Bilmeceleri*, Ankara.
- Çetinkaya, Haydar (1982), "Kars Yöresi Terekeme Köy Dügünlerinde Şah Bezeme Ve Kaldırma Geleneği", II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri /Iv. Cilt Gelenek-Görenek-Inançlar, Ankara, 83-92.
- Çorbacı, Çiğdem (1998), *Elazığ Ve Çevresindeki Halk Hekimliği Uygulamaları*, Elazığ. (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans semineri).
- Doğan, Ahmet (1992), *Açıklamaları Ve Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, Ankara.
- Doğu Ve Batı Rüya Yorumlarından Derlenmiş Gizli Kuvvetler Hazinesi/Rüya Yorumları Ansiklopedisi (2000), İstanbul.
- Elçin, Şükrü (1990), *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Ankara.
- Gökçeoğlu, Mustafa (1997), *Kıbrıs Türk Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü*, Kıbrıs.
- Günay, Umay (1993), *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği Ve Rüya Motifi*, Ankara.
- Hürriyet Gazetesi Yayınları (?), *Ev İlaçları*, İstanbul.
- Ipekçi, Evin (2003), *Bingöllü Mehmet Ipekçi'den Derlenen Masallar (İnceleme-Metin)*, Elazığ Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü lisans tezi.
- Kara, Füsun (1992), *Anadolu'da Ana Tanrıça Kültü*, Elazığ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

- Kaya, Doğan (1999), *Anonim Halk Şiiri*, Ankara.
- Memişoğlu, Fikret (1995), *Harput Halk Bilgileri*, Elazığ.
- Onay, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara.
- Önay, Yılmaz (1995), *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi.
- Pala, Iskender (1995), *Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara.
- Schimmel, Annemarie, (1998), *Sayıların Gizemi*, (Çev.: Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul.
- Şahin, Veysel (2006), "Ahmet Haşim'in Şiirlerinde Ateşin Dili", *Araştırmalar/İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl: 8, Sayı: 15, Isparta, 75-83.
- Şenocak, Ebru (2002), "Elazığ Mutfağı Ve Yöresel Yemekleri", *Yemek Kitabı/Tarih-Halkbilimi-Edebiyat*, (Hızl.: M. Sabri Koz), İstanbul, 388-423.
- Şimşek, Esmâ (2001), *Yukarıçukurova Masallarında Tip Ve Motif Araştırması I-II*, Ankara.
- Tezel, Naki (2000), *Türk Halk Bilmeceleri*, İstanbul.
- Thompson, Stith (1955-1958), *Motif Index of Folk - Literature*, 6 Cilt, Indiana University USA.
- Yalman (Yalçın), Ali Rıza (2000), *Cenup'ta Türkmen Oymakları I-II*, (hızl.: Sabahat Emir), Ankara.
- Yardımcı, Mehmet (1996), *Yaşayan Malatya Masalları*, Malatya, 228-232.
- Yüksel, Hasan Avni (1987), *Âşık Seyranî/Hayatı ve Şiirleri*, Ankara.
- http://www.asyanur.8m.net/bunlari/peygamberimizin_tavsiyeleri.htm
- <http://www.aneyiz.biz/haber/haberdtl.php?hid=84>
- <http://www.biriz.biz/mahrem/cns32.htm>
- <http://www.gaziantepgazeteciler.org.tr/karuzum.htm>
- <http://www.haldunhakman.htm>
- http://www.hayyam.com/notlar/bir_efsane.html
- <http://www.istanbullife.com.tr/dergi/00134/>
- <http://www.kultur.gov.tr/portal/tarih-tr.asp?belgeno=6513>
- <http://www.students.itu.edu.tr>
- http://www.trendsettermag.com/template.asp?baslik_id=141
- <http://www.turkyeri.com/ruya>